

İstanbul’da Yetişen İlk Filozoflarımızdan Kınalızade Ali Efendinin “Terbiye/Eğitim” Hakkında Ki Fikir Ve Görüşlerine Bir Bakış*

Yusuf ZİYA**

Sadeleştiren: Öğr. Gör. Mustafa Bulut

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mustafa.bulut@inonu.edu.tr

Kınalızade¹, eğitim teorisine “İnayeti Ezeliye” ilkesi ile başlar.² O’na göre, kainatın düzeni, varlıklar zincirinin devamını oluşturur; canlı varlıkların ortaya çıkması (doğum) ve çoğalmasına sebep olan bu ilkedir.³

İnsanlar, aklen evlenip çoğalmayı arzu etmezler. Fakat irade-i ezeliye gereğince, (Allah) cinslerin birbirlerine olan yakınlaşmasını yaratmış, bu yolla da fertlerin çoğalması ve devamını sağlamıştır.

* Bu Makale Mihrab Dergisi S. 4, s.101-105 1 Kanun-i sani 1923 yayınlanmıştır

** 1954 yılında vefat eden Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükkan, pek çok akademik kuruluşlarda görev almış bir ilim adamıdır.1923 yılında Sahn Medresesi Kısım-ı Âlisi’nde Felsefe, Terbiye, içtimaiyat ve Felsefe Tarihi İslam Mezhepleri ile Akvam-ı İslamiye Etnografyası, Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi dersleri okutmuştur. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurucuları arasında yer alan Yörükkan 1949 yılından sonra bu fakülte de İslam Dini Tarihi, İslam Mezhepler ve Kelam dersleri de vermiştir.

¹ Kınalızade Ali Çelebi hakkında Ferid (Kam) Beyefendi Edebiyat Fakültesi mecmuasınının 4 numaralı sayısında yararlı bir incelemesi vardır. Ferid Bey Kınalızadenin özel hayatını yazdıktan sonra hayat felsefesinden de kısaca bahseder ve şu sözleri söyler: Kınalızade gerçek bir filozof, mükemmel bir üstat idi. Akli ve nakli ilimlerde yüksek bir makam işgal eden bu büyük düşünürün varlığı ile övünebiliriz. (D. 916, Ö. 979)

² Ahlak-ı ‘alâ-i, ikinci kitap, beşinci bölüm, Bulak Basımevi, s.18.

³ Kınalızade Ali Efendinin “İnayet-i Ezeliye” adını verdiği bu ilke hakkındaki düşüncelerinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Bu ilke İslam filozofları arasında öteden beri bilinmektedir. Filozoflar fiilin oluşumunda “İcap-kabul” ettikleri için İrade-i İlahiye (Küllü İrade)ye inayet-i ezeliye derler. Ancak filozoflar, kelamcılarının inayet-i ezeliye tabiri yerine bazen “İlmi ezeli” ve bazen de “İrade-i ezeli” adını verirler. Kınalızade ise bu kavramın ifadesini filozoflardan aldığı halde, anlamını kelamcılardan alarak, inayet-i ezeliyeyi şöyle tanımlamaktadır: İnayet-i ezeliye, varlığın ilk nüvesinin ortaya çıkması (yaratılması) ve bununla kâinatın yaratılması ve ortaya çıkması hususunu kastetmektedir. Diğer bir yerde ise, Allah’ın yarattığı ilk nüve sebebiyle, duyulur alemin oluşması, devamı ve düzeninin sağlanmasıdır diyor. Kınalızade bu görüşü ile birincisi ile kelamcılara ikinci açıklamasıyla da filozoflara, yakınlaşmaktadır. Bu iki farklı görüş dikkate alındığında, inayet-i ezeliye yi Batı felsefesinde okazyonalistlerin kullandıklarını görüyoruz. Bunlar inayet-i ezeliye ilkesinin ruhuyla cisim arasındaki etkiyi, cevherlerin birbirleriyle olan münasebetini açıklamak için kabul etmişlerdir ki sonradan Leibniz bunun yerine “İlahi uyum” ilkesini koyarak Allah’ın her işe müdahale ve her fiile etki eden olma yerine bunları ezelde kurup, sonradan müdahalesinde lüzum olmayan bir ahenkin ortaya çıkması şeklinde açıklamıştır. Leibniz’in nazariyesi bir dereceye kadar mu’tezilenin görüşlerine benzediği halde Malebranche görüşü Kelamcılarının görüşlerine benzer. Böylece İnayet-i ezeliye, İrade-i ezeliye, İlm-i ezeli, ahenk-i ezeli gibi tabirleri bir birine karıştırmamalıdır.

Bu nedenle nesiller ve çocuklar dünyaya gelirler. Bundan sonra irade-i ezeliye ilkesi daha da önemli sonuçlar vermek suretiyle yeni nesilleri muhafaza, terbiye/eğitim ve devam ettirme anlayışı gelişir. Çünkü inayet-i ezeliye ilkesi, anne/babalara sevgi ve şefkat duygusunu yerleştirmekle bu evlenme düşüncesini emniyet altına almış olur.

Yeni nesiller yetişir, anne/babaya ihtiyaç azalırsa, sevgi ve şefkat duyguları azalmaya başlar ve hatta bazı kuşlar yavrularını yetiştirdikten sonra yuvalarından kovarlar. Fakat insanlar ilahi emir gereği olarak, "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız" emrine muhatap oldukları için diğer canlılar seviyesine inmek şöyle dursun, bir takım "yaratılıştaki yüksek derecesine" ulaşmaya ve bu yolla kemal/olgunluk kazanmaya meyyaldirler.

Yüce makamlara yükselmek ve olgunlaşmak şüphesiz esaslı bir terbiye/eğitim ile elde edilecektir. Kınalızade, bu noktayı derinlemesine inceleyerek, terbiyeyi/eğitimi doğumdan önce, doğum esnasında ve doğumdan sonra olmak üzere küçük bir tasnife tabi tutar.⁴ O'na göre çocuk, ana rahminde iken asil bir kadının kanyla beslenmelidir. Bu sözü ile Kınalızade, asaletin manevi meziyetlerini nazarı dikkate almakta ve bir dereceye kadar anne/babadan bir takım huyların etkilerini kabul etmekte, hür ve asil bir kadından⁵ doğan çocuk, hayatında suçlanmaktan ve aşağılanmaktan kurtulur. Bunu sağlamak babanın bir görevidir. Dolayısıyla baba, düşkün ve hafif meşrep bir kadınla evlenmekten kaçınmalıdır.

Çocuğa, doğduğu zaman iyi bir isim koymanın da bu terbiyede etkisi vardır. Çocuk bu isimle iyi çağrışımlar ve iyi düşüncelere sahip olacak. Toplumun hoş karşılamayacağı bir isim koymamakla acı çeken bir kişi olmayıp, sonunda ismini değiştirmeye gerek görmeyecektir.

Bu da çocuğun doğumu esnasında babanın görevlerinden biridir. Güzel bir isim koyma görevinden sonra önemli bir merhale olan süt emme (sütle beslenme) dönemi başlar. Bu evrenin önemi, çocuğun gıdasını teşkil eden süt ile beraber süt veren annenin ahlak ve alışkanlıklarının çocuğa sirayet etmesidir. Kınalızade gıdanın beden gelişimi üzerindeki etkilerine ve özellikle birçok manevi değişikliklere sebep olacağı düşüncesindedir. Kınalızade şöyle devam eder: Mavi gözlü bir çocuğu Habeşi bir kadın emzirmediği zaman çocuğun gözleri siyah renkli olur. Maddi bir unsur olan sütün yine maddi

⁴ Zikredilen kitap Bab-1 Usûlü Terbiye-i Etfâl (Bulak Matba-i s. 30 vd)

⁵ Kınalızadenin "asil kadın" betimlemesinin, düşüncesi gelişmiş yüksek bir kültürle yetişmiş bir kadın kastettiği anlaşılmaktadır.(Sad.)

nitelikli olan bedene bu denli etki yaparsa, çocuğun manevi gelişmesine daha fazla etki yapacağı kaçınılmazdır. Böylece çocuğa süt verme(emzirme) döneminin, çocuğun ana rahminde geçirdiği sürecin önemi büyüktür. Bu sebeptendir ki hüküm olarak çocuk doğurma arzusu, çocuğun yetişmesindeki bakımından sonra ikincil olarak düşünülmüştür.

Kınalızade' ye göre bu aşamaya kadar olan terbiye/eğitim, tabii/doğal olması gereken bir terbiyedir. Bundan anne/babanın şartları geçerlidir. Tıpkı dünyaya kız evlat, erkek evlat gelmesinde iki tarafında seçme kararı olmadığı gibi. Bu nokta da ebeveyn-den her birinin (doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında) diğerini sorumlu tutmaya hakkı yoktur.

Tabii/doğal terbiye/eğitim'de bizim hoşumuza gitmeyen birçok yönler olabilir. Fakat başlangıçta bizim hoşumuza gitmeyen şeyler, daha sonra bizim için daha hayırlı olduğu bir gerçektir. (Fakat toplumda ki erkek çocuk beklentilerine karşın) pek tabiidir ki kız çocuğu uğurlu olmak ve anne/baba'ya baht getirmek gibi ayrıntılı özelliklere sahiptir.

Kınalızade' ye göre, gerçek terbiye dönemi asıl bu aşamadan sonra başlar ki bu evre telkîn/ öğrendiklerini zihnine yerleştirme dönemidir. Bu aşamada çocuğa güzel eylemler ve faydalı davranışlar öğretilir. Çünkü çocukların anlama melekeleri saf ve temiz olduğu için her yöne yönlendirilebilirler. Çoğunlukla çocuğun canlı varlık olma özelliği gereği bir yönlendirme yapılmadıkça kötü eylemlere meyledebilirler. Ancak iyi yönlendirmeler çocuğun saf zihninde kök salar. Çocuğun davranışlarında insanlar arası ilişkilere uygun olmayan bir hareket tarzı görüldüğünde - " sakın! ayıptır bir daha bu davranışı yapma" uyarısında bulunulur.

Genel anlamda mümkün mertebe çocuğun davranışlarındaki basit yanlışlıklar görmezlikten gelinmelidir. Çünkü sıkça çocuğa "sen şöyle yapmışsın" denilirse çocuk arsız olur. Böyle basit durumlarda çocuğa açıkça bir serzenişte bulunulmamalıdır. (Yine böyle durumlarda) "Bu işi unuttunuz" demeli yahut başka bir çocuğu örnek göstermek suretiyle; "çocuk böyle bir şey yapmış" ve "şöyle bir zarara uğramış" diyerek onda kötülüğü işlememe duygusu uyandırılmalıdır. Çocukta güzel duygular uyandırmak için de güzel hikâyelerden bahsetmek gerekir. Tarihi şahsiyetler övülüp, kötü şöhretli kişiler yerilmek suretiyle; çocuğun hareketlerine makul müdahaleler yapılmazsa ve çocuğun her arzusu yerine getirilirse çocuk şımırır. Bu sebeple çocuğun hiçbir hareketine müdahale etmeyen ilgisiz aileler o'nu kafası karışık ve isyankâr hale getirirler. Çünkü bunları eğiten insanlar! Çocuğun bütün ihtiraslarına "peki" diyerek, çocuğa maddi/manevi

olumsuz davranışlar kazandırmış olurlar İşte toplum içerisinde "her şeyi kabullenen ve hiçbir şeye müdahale etmeyen" diye alay edilen zavallı ilgisiz aileler bunlardır.

Kınalızade doğal ve telkin yoluyla kazandırılmış terbiye/eğitim'i bu şekilde açıkladıktan sonra, irade ile kazanılmış terbiye/eğitim'e geçer ve irade yoluyla kazandırılmış terbiye/eğitim'in mutlaka bir eğitici tarafından yapılacağını söyler. İyi bir eğitmen ise; yumuşak huylu, akl-ı selim, nefsinin aşırılıklardan koruyan, eğitim kurallarını bilen, mütedeyyin, duygularında ölçülü bir şahsiyet olmalıdır. Eğitim kurallarını iyi bilip çocuğa doğru telkinlerde bulunmaya veya eğitim kurallarını iyi bilmeyip çocuğa uygun müdahale eden bir eğitmen, çocuğu iyi eğitemeyip mutsuz eder ve böylece çocuğun eğitim terbiyesi almasında nefret etmesine sebep olur. Böylece iyi bir eğitmenin özelliklerini daha canlı tasvir etmek için Nuşirevan'ın hocasıyla olan bir hikâyesini anlatıyor: -Hocası Nuşirevan'ı bazen haksız yere cezalandırmak amacıyla, yaz kış elinde buz tutturmuş. Nihayet Nuşirevan hükümdar olunca hocasının yaptıklarına karşın; - benim hocama hürmetim var, kendisine hiçbir şey yapamam diye söylemiş. Bir gün hocası Nuşirevanın yanına gelince: - Nuşirevan ona terbiye/eğitim dönemlerinde niçin zulmettiğini sormuş, hocası ona: - haksız yere ceza vermenin ne kadar acı olduğunu kendin tecrübe edesin diye yaptım, tatmadığın bir acının şiddetini takdir etmen mümkün değildir- cevabını vermiş. Peki, buz niye tuttururdun deyince; hocası ona: -bunun sebebinin de ileride anlarsın- şeklinde cevaplamış. Gerçekte bir kış günü Nuşirevan ordusu ile harbe gitmiş ve soğuğun şiddetinden asker okları tanzim etmekten aciz kalmış, Nuşirevan kışın buz tutmağa alışkın olduğu için askerinin oklarını tanzim etmiş ve savaşı kazanmış.

Eğitimcinin takip edeceği metoda gelince; bu hususta Kınalızade ilk kural olarak, tabiatın eylemine uygun hareket etmeli anlayışını (hikmetini) ifade ederek, bu anlayıştan Russo'nun veya Tolsto'yun doğal eğitim anlayışını kastetmemektedir. Kınalızade'ye göre çocuğun fitrat/doğal halinin hangi yeteneğini geliştirmeye müsait ise eğitmen de o yeteneği öne çıkarmaya özen göstermelidir. Çocukta ilk gelişen yetenek/kabiliyet "hayâ" duygusu olduğu için eğitmen de buna özen göstermelidir. Bundan sonra ortaya çıkacak olan yetenek/kabiliyetler sırasıyla nazarı dikkate alınır. Eğitmen çocuğun hareketlerini yönlendirirken ona baskı uygulamaz. Onu cezalandırma gereği doğarsa aşırıya kaçmamalıdır. Bu sayede çocuğun aşırı tepkiselliğinin önüne geçmeli ve zayıf karakterli insanların teşebbüs edeceği bir davranış olduğunu çocuğa söylemelidir. Bu anlamda eğitmen eğitim sürecinde çocuğun fitratını ve yeteneklerinin düzeyini gözetmek mecburiyetindedir. Eğitmen, bu metodu usulünce uygulamalı ve çocuğun hangi tarzın gelişmesine yeteneği varsa onunla ilgilenmesini sağlamalıdır. Yaratılış itibariyle herkes bir meslek

kazanmaya ve bir tarz oluşturmaya yeteneklidir. Kâinatın düzeni; insanlığın gelişmesi ve medeniyetin yükselmesi, insanların fitratında saklı bulunan ve gerçek bir gizem olan akıl zafiyetini çözmeye dayananı. Bir toplumda her sanata ihtiyaç vardır. Çünkü onlarsız yaşanamaz. Eğer böyle olmasaydı, çeşitli sanat dalları ve önemli bilimler yeterince gelişemeyecekti. Bu yüzden toplum gelişmemiş veya az gelişmiş bir seviyede kalacaktı. Bu yetenek sayesinde insan uygun olduğu sanatı çok kısa sürede kazanır. Yeteneğine uygun olmayan bir sanatı öğrenmede hem çok zaman kaybeder ve hem de yeterince başarı sağlayamaz. Öğretmenin en önemli görevlerinden birisi bu konulardaki ileri görüşlü olmasıdır. Bu ileri görüşlülüğü sağladıktan sonra, çocuğa bilim veya bir sanatta derinleşmesini sağlamak ve ihtisas sahibi olması için, işin bütün inceliklerini kazandırmalıdır. Ancak bütün bunlar çocuğun gençlik döneminde kazandırılabilir. Sokrates ağacı, taze fidan iken doğrultmak kolay; kartlandıktan sonra düzeltmek oldukça zordur ve o daima genç insanlarla sohbetlerde bulunduğu için kendisi de suçlanmıştır. Oysa Sokrates gençliği öğretmenin bütün inceliklerine vakıftı ve işe gençlerden başlamıştı.

Kınalızade beden eğitimine de özel önem vermektedir. Diyor ki çocuğu sürekli olarak en iyi şeyleri yemeğe alıştırmamalıdır. Bazen kuru ekmele de yetinilmeli, bu sayede çocuk gelecekte her türlü zorluklara karşı hazırlıklı olabilmelidir. Çocuk sabah kahvaltısında tıka-basa yememelidir, çünkü bu tür beslenme bedeni rehavete ve beyni tembelliğe sevk eder. Alınan besinlerin türüne, hazmının kolay olmasına ve dengeli beslenmesine dikkat edilmelidir. Örneğin; yazın sınırlı miktarda meyve yemeli, kışın çok sıcak ve kalın elbiseler giymemeli. Mümkün oldukça çocuğun yürüyüş yapmasını sağlamalıdır. Antik Yunan geleneğinde çocuklara özellikle beden-egitimi yaptırmalarının sebepleri bunlardır. Aynı şekilde Mısır medeniyetinde eğitim çağındaki çocukları Kafkasya'ya gönderip askerlik eğitimi aldıktan sonra kademe kademe orduya katılmalarının sağlamlarının hikmeti de budur.

Bu eğitim çerçevesinde Kınalızade, eğitim esnasında çevre şartlarının düzenlenmesinin gereğini de önemser. Mısırdaki yetişen gençler ergenlik döneminden önceki hal üzere olup eğitimsiz kalırlardı. Bu sebeple Mısırdaki hükümet yetkilileri çocukları başka coğrafyalarda eğitiyorlardı. Çünkü çocuğa ilk eğitim çevresinde verilir. Çocuk yetiştiği çevrede sokak çocukları ve şımarık çocuklarla ilişki kurarsa onların kötü huylarını alışkanlık haline getirir. Çünkü "sokaklar karanlıktır" Özellikle çocukluk dönemlerinde yüksek ahlaklı ve düzgün karakterli kimselerle, bilim ortamında büyüyen çocuklar sağlıklı bir eğitim almış olurlar. Kınalızade eğitim ilkeleri ve sınırlarını bu şekilde açıkladıktan sonra, çocuğun eğitiminde cinsiyet farklılıklarını da oldukça önemser: Bu çağdaki

çocukların eğitiminde kız çocukları da ortaktırlar. Fakat kız çocuklarının özel bir durumu vardır. Kız çocuklarının bu hassas durumunu aile bireyleri, aileyi yönetme aşamasında dikkate alarak öylece idare eder. Ancak bu konu özel bir problem olduğundan ve eğitimden ziyade aile içi konuları içerdiği için bu mesele çerçevesinde açıklama gereği duymuyoruz.